

KUSTBON

Nr 1 Årgång 27

ORGAN FÖR
ESTLANDSSVENSKARNA I SVERIGE

Mars 1970

Carolus Löfdanen Va roya
: öö sig undro dänigst Löfdanen
: va, att man vill gjenläggja
dun pöven utglaggor, andan
iföllir af Rougl: sig andon
gambden löf äliggor, att utg
giora: att si är löf undro lö
Rougl Majjts. undign löfall
: ming till Rougl: Rädre os Gener:
: al Gouverneur, att gän
Maintineras dun vid gjoval
löfallun löf. falland
Delford sam gän dno öfsond.
att öfr dno undro gän intet löf
magn ölföva Löfdanen
Datum gjoval Resavthvont
Lais d: 3 April A: 1701.
Carolus
(L.S.)

Skyddsbrev för rågebönderna, utfärdat av Karl XII den 3 april 1701. — Kopia ingående i den samling handskrivna urkunder, som förvarats på hemmanet Åust Nistuvi. Transkription av texten på omstående sida.

Utgiven av Svenska Odlingens Vänner

Ansvarig utgivare: *Elmar Nyman*

Redaktör: *Edvin Lagman*

Redaktionssekreterare: *Lars Broman*

Red. och exp. Eknäsvägen 2, 112 64 Stockholm

Kustbons postgiro: 19 72 07. Tel. 56 16 37

Utkommer 1970 med fyra nummer

Prenumerationspris 1970 22 kronor

Annonspris: 1/1 250:—, 1/2 130:—, 1/4 65:—
1/8 40:—

Förlovnings-, vigsel- och födelseannonser 10 kr
Dödsannonser 60 kr.

Stockholm 1970. Bröderna Lagerström AB

Kallelse till

S. O. V:s årsmöte

Föreningen Svenska Odlingens Vänner håller årsmöte lördagen den 18 april kl 18.00, Wallingatan 3 B, 3 tr. i Hushållsskolan Margaretas lilla festvåning. (Observera alltså att ingången till festvåningen *inte* är den sedvanliga från Adolf Fredriks kyrkogata!)

DAGORDNING:

1. Årsmötets öppnande
2. Val av mötesordförande och sekreterare
3. Val av två justeringsmän
4. Styrelse- och revisionsberättelse
5. Fråga om ansvarsfrihet för styrelsens förvaltning
6. Val av följande funktionärer:
 - a) föreningens ordförande
 - b) fyra styrelseledamöter
 - c) två revisorer
 - d) en revisorssuppleant
 - e) tre ledamöter till valberedningen
7. Fastställande av medlemsavgiften
8. Riktlinjer för S. O. V:s fortsatta verksamhet

Efter årsmötesförhandlingarna visas den kortfilm som togs av Ragnar Treiberg vid jubileumssammankomsten i Saltsjöbaden för två år sedan. Filmens speltid ca 30 minuter.

Kaffe med dopp serveras till ett pris av 8:75 kronor, inkl. serviceavgift.

Alla hjärtligt välkomna, även icke-medlemmar!

Styrelsen för

SVENSKA ODLINGENS VÄNNER

Innehåll

En präktig gåva	sid 2
Universitas Tartuensis. En återblick av <i>Elmar Nyman</i>	3
Äust Jürgen och hans papper av <i>Edvin Lagman</i>	6
En oväsentlig berättelse av <i>Viktor Aman</i>	8
Från Risti till Ristna av <i>Elmar Vragar</i>	10
Heindrich Lindström in memoriam av <i>Alexander Samberg</i>	13
Minnesord över Dicken Axell av <i>Kaleb Andersson</i>	13
Familjenytt	14
Den gode herden. En psalm av David	14
Bemärkelsedagar	16

EN PRÄKTIG GÅVA

Stundom kommer det perioder i ens liv då man har behov av att städa och ordna bland sina tillhörigheter. Detta gäller särskilt när man flyttar eller har flyttat — eller när andan eljest faller på.

Såsom bönderne på roggö sig underdånigst besvärta, att man vill påläggia dem större utlaggor, än dem i föllie af Kongl. och andre gamble bref åligger, att uthgiöra: alt så är här medh Hl: Kongl. Maijts. nådige befallning till Kongl. Rådet och General Gouverneuren, att han maintinerar dem wid dheras behällne bref, hållandes alfversam hand der öfwer, at dhe der emott på intet sätt måga blifwa beswärade.

Datum Hufvud Quarteret

Lais d: 3 April A:o 1701

Carolus

L:S:

Per Söderbäck har, då han inte varit upptagen av författarskap och föredragsturnéer, städad bland sina materiella tillhörigheter med kulturell anknytning. Dessa kulturella ting har mycket ofta samband med Estland, särskilt Estlands svenskbygd. Efter avflyttningen från folkhögskolan i Lunnevad har Per Söderbäck då och då ordnat och sorterat och plockat ut av sitt rikhaltiga minnesgods en myckenhet, som överlämnats till SOV. Framför allt har det rört sig om värdefullt, ofta unikt bildmaterial, som SOV tack-samt har kunnat foga till sina samlingar.

Nu har Per Söderbäck ytterligare berikat våra samlingar med väsentligt kulturgods. Först skall här nämnas tre lådor skioptikonbilder — av äldre typ men av utmärkt kvalitet — från svenskbygderna men även från andra trakter i Estland. Dessa bilder kommer utan tvekan att göra stor lycka på något av SOV:s höstsamkväm, förutsatt att skioptikonapparat av den gamla sorten uppbringas. Det har tidigare gått att ordna.

Intressantare ändå är kanske en stor bunt gamla handskrivna handlingar från Stora Rågö. Det rör sig om mycket skiftande material — visserligen också av skiftande historiskt värde. Som uttryck för vad rågö-

ELMAR NYMAN

UNIVERSITAS TARTUENSIS

En återblick

Universitetet i Dorpat grundades av Gustav II Adolf 1632. Det har genomgått skiftande öden under de herrar som har härskat i Estland.

SOV:s samlingar.

I december 1969 var det 50 år sedan det fria Estland invigde sitt eget universitet — Universitas Tartuensis. Under två årtionden var detta universitet en estnisk högborg för utbildning och forskning — med imponerande resultat. Även en hel del estlandssvenskar var lärjungar vid Tartu-universitetet. Några hann avsluta sina studier, andra hade just börjat finna sig tillrätta i den charmerande, traditionsrika staden, när kriget kom. Med följande korta orientering över detta berömda universitets växlingsrika historia vill Kustbon — något post festum — aktualisera jubileet för sina läsare.

Tartu-universitetets historia börjar som bekant under det svenska stormaktsväldet. På förslag av Johan Skytte, generalguvernör för Livland, Ingermanland och Kexholm, grundades 1630 ett gymnasium i Dorpat. Det skulle främst utbilda tjänstemän för den

svenska lokala förvaltningen. Avsikten tycks dock från början ha varit att så snart som möjligt ge gymnasiet status av universitet. Så skedde redan 1632. Universitetets stiftelseurkund utfärdades 30 juni detta år i Nürnberg, där Gustaf II Adolf då hade sitt krigshögkvarter. Academia Gustaviana stod öppen även för t. ex. estniska ungdomar, men inget tyder på att de kunde utnyttja möjligheten. Det var främst studenter från Sverige och Finland och givetvis tyskar som kom att studera i Dorpat.

1656 föll Dorpat i ryssarnas händer och därmed upphörde också Academia Gustaviana att fungera. När fred slöts med ryssarna 1661 och svenskarna återigen blev herrar över Dorpat, kunde universitetet dock inte träda i funktion, främst till följd av ekonomiska svårigheter. Först 1690 och tack vare Carl XI:s personliga insats öppnades det svenska Livlandsuniversi-

bönder förmått lära sig på sjuttonhundra- och artonhundratalen i fråga om skrivkunnighet och kunskaper i en del ting är dessa papper unika. Ett närmare studium av dem och en fullständig läsning och klassificering kommer att kräva tid och arbete, men en preliminär läsning och renskrivning har utförts av kyrkoherde Erik Meurling i Kristdala omkr. 1930. Renskriften har tillsammans med originalen överlämnats till SOV. I detta nummer av Kustbon återfinnes bl. a. reproduktioner av ett par handlingar, som ingår i samlingen. På annan plats i numret redogörs också summariskt för samlingens innehåll och dess bakgrund.

SOV vill här uttrycka sin stora tacksamhet för allt det värdefulla, i många stycken enastående material,

som Per Söderbäck har tillfört föreningens arkiv. Våra minnen av och vår kunskap om de tidigare svenska bygderna i Estland skulle ha varit mycket torftigare utan de fotografier, böcker, artiklar, handskrifter och annat, som Per Söderbäck tagit, skrivit och samlat med brinnande intresse och intensiv inlevelse. Ett av de vackraste resultaten av hans verksamhet som folklivsforskare i Estlands svenskbygder var f. ö. Ippmuseet på Lilla Rågö — tyvärr inte omnämnt i hyllningen till honom i förra numret av Kustbon, skadan gottgöres nu! — ett minnesmärke över gången tids allmogekultur, som tyvärr genom främmande och oförstående herrars framfart fick skatta åt förgängelsen.

tetet på nytt, nu under namnet Academia Gustaviana-Carolina. Staden Dorpats grannskap till Ryssland och svårigheter för utländska studenter att ta sig till denna ort i landets inre motiverande en flyttning av universitetet. År 1699 flyttades det till västkuststaden Pernau. Snart var emellertid även Pernau-universitetets saga all. Det stora nordiska kriget satte 1710 definitivt stopp för all undervisning där.

Tsar Peter hade under fredsförhandlingarna i Ny stad ställt i utsikt att universitetsfrågan i Livland snabbt skulle lösas — ett löfte som inte infriades förrän 1802! Det reorganiserade universitetet, som nu åter förlades till Dorpat, framstod till en början som ett det tyska ridderskapets privata företag. Tack vare protester från liberalt sinnade professorer, bland vilka Georg Friedrich Parrot framstår som den ledande oppositionsmannen, vanns emellertid kejsar Alexander I för tanken att inlemma Dorpat-universitetet i den ryska statsbyråkratin. Det blev visserligen ett tyskt universitet — Universitas Dorpatensis — men stod under det ryska utbildningsministeriets direkta överinseende. Med den nya anordningen följde också en latent risk, hotet om förryskning. Men härav märktes till en början inte mycket. Den tyska kulturen fick utvecklas fritt vid universitetet, där nu även undervisningsspråket var tyska (mot latin under den svenska tiden). Universitetets tyska blomstringsperiod inträffade under några decennier efter 1850. Där verkade internationellt framstående forskare såsom astronomen Struve, filosoferna Strüpell och Teichmüller, kirurgen Bergman, kemisten Ostwald, teologerna Harnack och Oettingen. Även unga ester sökte sig under denna period i viss utsträckning till universitetet. Någon vetenskaplig utbildning meddelades inte på estniska eller om estniska språket. Fr. o. m. 1803 fanns det dock några lektorer som undervisade i estniska språkets elementa. Lektor i ämnet var från 1841 den berömde F. R. Faehlmann, på vars initiativ Det lärda estniska sällskapet (Õpetatud Eesti Selts) bildades 1838, en sammanslutning som fick stor betydelse för den estniska kulturens utveckling och vetenskapliga kartläggning.

Farhågorna för att universitetets inlemmning i det ryska undervisningsväsendet skulle få menliga följder besannades i slutet av 1880-talet. Den reaktionäre Alexander III hade då beslutat genomföra en stor assimileringssaktion i sitt imperium. För Universitas Dorpatensis' vidkommande bestämdes i en ukas att undervisningsspråket endast fick vara ryska. Denna förryskning av universitetet skedde under perioden 1889—95. Utåt markerades den nya ordningen genom att universitetet gavs det officiella namnet Universitas Jurjevisis. Studenter från det inre av Ryssland uppmuntrades att söka sig till Dorpat, och snart var antalet ryska studerande större än antalet studenter av annan nationalitet. Den nya politiken skrämde bort många lärare, som ersattes av andra med bristfällig kompetens. Från sekelskiftet inträffade därför ett visst vetenskapligt förfall. Självfallet var det inte tal om att estniska kulturella intressen skulle kunnat tillgodoses vid universitetet. Men ändå sökte sig många ester till akademien — de sociala förhållandena hade för esternas del märkbart förbättrats — och utbildningen vid universitetet blev inte utan betydelse för den estniska frihetskampen. Universitas Jurjevisis funge-

rade i ca två decennier. Världskrig och revolution satte punkt för dess verksamhet. Dessförinnan hade universitetet emellertid under en kortare period varit evakuerat till Voronesj i det inre av Ryssland. Dit hade även en stor del av universitetsbiblioteket evakuerats liksom de lärare och studenter som inte mobiliserats.

Sedan Estland—Livland i det första världskrigets slutskede ockuperats av tyskarna, öppnades universitetet i Dorpat på nytt som ett tyskt universitet. Detta Landesuniversitet hann dock aldrig börja sin verksamhet förrän den tyska kapitulationen kom och kejsardömet störtades. Den 1 december 1918 övertog representanter för den estniska temporära regeringen universitetet från tyskarna. En årslång förberedelseperiod vidtog, som tack vare universitetskurator Peter Pölds enastående skicklighet och energi ledde till att det estniska universitetet, Universitas Tartuensis, öppnades den 1 december 1919. Peter Pölds bild står vid sidan av Johan Skyttes på den minnespenning, som Tartu-universitetet lät prägla vid sitt 300-årsjubileum 1932.

Det behöver väl knappast understrykas att det unga estniska universitetets myndigheter hade enorma svårigheter att bemästra. Allt medan frihetskriget pågick måste ledningen skaffa lärare, lokaler, undervisningsmateriel, tjänstemän. Man hade heller inga statuter att följa. De som använts av tsarryska och ryska revolutionära myndigheter var inte tillämpbara och på utarbetandet av en ny lag kunde man inte vänta. Det blev nödvändigt att finna provisoriska lösningar. Framst gällde det att skaffa kompetenta lärare. Helt utan egna förmågor var man inte. Professor H. Koppel, en medicinsk forskare, som fått sin professur redan under ryska tiden, var en lämplig kandidat till den viktiga rektorsbefattningen. En annan under den ryska tiden utnämnd forskare var J. Jögewer. Han blev det estniska universitetets förste innehavare av professuren i estniska språket. Est var också M. J. Eisen. Vid 60 års ålder kallades Eisen, som egentligen var teolog, till professuren i estnisk folkloristik. Han besatt oerhört omfattande kunskaper om esternas sagor och folkpoesi. Undan för undan erhöll framstående estniska vetenskapsmän toppbefattningar inom universitetet. De tyska och ryska vetenskapsmän som stannat kvar i Estland eller som hemkallades från Ryssland värvades också för universitetet. Bland dem som redan var internationellt kända kan nämnas Max Vasmer, professor i sanskrit och jämförande indoeuropeisk språkvetenskap. Denne berömde rysslandstysk kom sedan att verka i Tyskland och var under en kort tid efter andra världskriget även professor i slaviska språk vid Stockholms högskola.

Universitetsmyndigheterna sände också kunskapare till Finland och Sverige, med en viss framgång. Inte mindre än sex docenter vid Helsingfors universitet accepterade kallelse till professurer i Tartu. Bland dessa känner säkert många igen namnen A. M. Tallgren (nordisk och jämförande arkeologi), A. R. Cedergrén (nordisk historia), L. Kettunen (väst-finska språk), J. Manninen (estnisk etnografi), J. G. Granö (geografi). Det är intressant att konstatera, att esterna av olika orsaker önskade få hela den juridiska fakulteten besatt med lärare från Sverige. Svenskarna saknade en sådan reserv av juridisk expertis. Jur. dr

Andreas Bjerre, straffrättsspecialist, antog dock kallelsen. Större framgång hade man med värvningen till den filosofiska fakulteten. Sammanlagt kom under perioden 1919—40 fem rikssvenskar att bekläda ordinarie professurer inom denna fakultet.

Redan innan universitetet invigdes var Johan Bergman, som kallats till professuren i klassisk, speciellt latinsk filologi, engagerad i den nya verksamheten. Han var bl. a. med om att hösten 1919 avfatta den latinska inbjudningsskrivelse, med vilken världens olika universitet inbjöds till den officiella högtidlighet, varmed det gamla universitetets estniska epok inleddes. Andra rikssvenskar verksamma i Tartu var Birger Nerman, professor i prehistorisk och jämförande arkeologi, Helge Kjellin och Sten Karling i konsthistoria samt Per Wieselgren i svenska språket och litteraturen. Därutöver har flera rikssvenskar haft förordnanden som lektorer i svenska språket. Den förste var Ragnar Ljunggren. Under en längre period arbetade Nils Herman Lindberg i Tartu liksom Greta Wieselgren. Av de svenska professorerna stannade endast Wieselgren och Karling en längre tid. Men även de som endast var där kortare perioder hann bli fästa vid universitetet och landet och släppte sedan aldrig kontakten. Vi behöver endast tänka på Birger Nermans insatser för de baltiska folken. Om sina Estlandsår skriver professor Bergman bl. a.: "Jag är . . . glad att ha kunnat tillbringa tre och ett halvt år bland ett sympatiskt folk, som var fullt av sjudande liv och intresse under sitt rastlösa arbete på att organisera och befästa sin efter så många seklers beroende äntligen vunna frihet och självständighet. Att se ett folk i en så betydelsefull epok av dess historia, och att konstatera befintligheten av ett ej ringa antal ledande personligheter, som voro vuxna de krävande uppgifter en sådan tid måste ställa, det är ett enastående minne för livet." Det är kanske inte allmänt bekant för denna tidskrifts läsare att professor Bergman efter sin återkomst 1923 till Sverige blev ledamot i riksdagens första kammare, där han under en följd av år pläderade för upprätthållande av svensk-estniska kulturförbindelser och för stöd till svenskarna i Estland.

Naturligtvis höjdes i Estland kritiska röster mot det utländska inslaget inom universitetet. Ett osökt tillfälle att debattera universitetets personalpolitik erbjöd sig i den estniska riksdagen, när universitetets första lag 1924 upptogs till avgörande diskussion. Kritikerna var särskilt bekymrade över den undervisning som bedrevs i den juridiska fakulteten, där det utländska inslaget av lärarkrafter var störst och mest bestod av ryssar. Men det var ej endast det kvadröjande ryska inflytandet som irriterade, lika fruktat var det tyska. Många riksdagsledamöter fann den tyska andan inom studentkåren direkt oroande. Något borde snarast göras för att förverkliga idén om ett rent estniskt universitet. Som ett avskräckande exempel framhölls förhållandena i Helsingfors. Där hade svenskarna etablerat sig som en speciell stat inom den finska samhällskroppen, sade man. Regeringens representanter tillbakavisade kritiken. Den utländska lärarkadern behövdes för att undervisningen skulle kunna hållas i gång, även om det var föga önskvärt att 4—5 år efter universitetets öppnande 40 procent av lärarkåren utgjordes av utlänningar. Flertalet utländska lärare kunde ju ännu inte undervisa på estniska språk-

ket. Regeringsrepresentanterna försäkrade att villkor skulle komma att ställas vid anställningen av utländsk lärarkraft: begränsad anställningstid, föreskrifter om att undervisningen inom viss angiven tid måste ske på estniska språket, rekommendation för den som ville stanna i landet att söka estniskt medborgarskap etc.

Denna rekryteringspolitik resulterade i att Tartu-universitetet redan i början av 1930-talet hade en så gott som helt inhemska lärarkader. De estniska vetenskapsmännen var i allmänhet sin uppgift vuxna, undervisning och forskning utökades och blev också kvalitativt bättre. Talrika avhandlingar, skriftserier och andra publikationer presenterades för omvärlden. Namn som J. Mark, J. Mägiste, A. Saareste, J. V. Veski, J. Aavik blev snart allmänt respekterade inom den finsk-urgiska språkforskningen. Bland historikerna kan t. ex. nämnas H. Sepp, H. Kruus, P. Johansen, O. Liiv, J. Vassar, E. Blumfeldt, A. Soom. Folkloristiska arbeten av W. Anderson och O. Loorits har vunnit allmänt erkännande. Lågståndskulturen kartlades av G. Ränk, F. Linnus, K. Kurrik, E. Laid o. a. Birger Nermans och A. Michael Tallgrens påbörjade arkeologiska undersökningar fortsattes med stor framgång under ledning av H. Moora, R. Indreko, A. Vassar o. a. Från det litteraturhistoriska fältet kan det räcka med att nämna namnet Gustav Suits. Även inom medicin och naturvetenskap återfanns många ester som arbetat sig upp till aktade positioner, så t. ex. H. Kaho på växtfysiologins område, T. Lippmaa inom den systematiska botaniken, E. Öpik inom astronomin, A. Öpik på det paleontologiska området, E. Kant inom geografien. Stor ryktbarhet vann L. Puusep inom neurokirurgin. Exemplet kunde mångfaldigas.

Universitas Tartuensis började 1919 sin verksamhet med ca 350 immatrikulerade studenter — av vilka en del alltjämt befann sig vid fronten som soldater eller befäl. En våldsam rusning till de högre studierna satte in sedan fred slutits och landets talrika nystartade mellanskolor (gymnasier) börjat avlämna abiturienter. Läsåret 1926/27 var 4.700 studenter inskrivna vid Tartu-universitetet, dubbelt så många som någonsin samtidigt studerat vid det ryska statsuniversitetet i Dorpat. Estland var plötsligt den av världens nationer som i relation till sin folkmängd kunde uppvisa det största studentantalet. Ester i ansvarig ställning började undra vad landet skulle göra av alla akademiker. Att allvarliga sysselsättningsproblem hotade de stora kullar jurister och läkare som årligen utexaminerades stod snart klart. Myndigheterna valde flera vägar för att förhindra uppkomsten av ett akademikerproletariat. Många gymnasier stängdes, nya postgymnasiala utbildningsalternativ, f. a. yrkesinriktade, erbjöds, spärrar och kvotering infördes vid universitetet. Effekten uteblev inte. 1939 hade antalet studenter i Tartu sjunkit till 2.700. En balans mellan utbud och efterfrågan syntes på väg att uppnås, när andra världskriget utbröt — med oanade konsekvenser för såväl universitetet i Tartu som hela det estniska folket och riket.

Naturligtvis upphörde inte verksamheten vid universitetet sedan landet ockuperats, men den estniska epoken var tillända. De nya makthavarna uppställde nya mål för universitetets verksamhet.

EDVIN LAGMAN

ÄUST JÜRGEN OCH HANS PAPPER

2. Mathies Prest gårds pålago
 d. 5. Maii år 1746. så woro wij 1: a gång
 på Mathies preste gårdne på timbra
 i 8. dagar, till hwilket wij måste förra
 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 s. ligan 1751. på samma sätt 33. fjör
 fambs långa balkar, s. l. 33. s. l. 33.
 d. 29. April i 2. runda der 6 länd at timbra
 s. l. 14. wib. der 600 at betahla
 det flinda i Pastor Peterius kyrk. s. l. 33.
 Louis Maury ligan
 A 1769 d. 16. Novemb. på samma sätt gjöra
 på gå ligo till 6. w. l. det s. l. till förra
 s. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 s. l. 1775. d. 9. Junij igen 3. s. l. 25. rdl.
 s. l. 1775. s. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 1781. Carolus 11.
 1622 S. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 1638 3 s. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 1682 Residerade S. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 1684 Carolus 11. d. 7. Januarij 1708
 s. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.
 s. l. 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl.

"2. Mathies Prest gårds pålago.
 d. 5. Maii år 1746. så woro wij 1:a
 gången på Mathies preste gården och
 timbra i 8. dagar, till hwilket wij måste
 förra 33. 4. fambs långa balkar, och der-
 hoos at betahla 6 1/2 rdl..."

En förteckning över dagsverken m.m.,
 ingående i Äust Jürgens samling.

I sin bok "Rågöborna", s. 27 f, skriver Per Söderbäck: "Vid ett besök i gården Äustnistiwi på Stora Rågö hämtade bonden in en gammal smutsig låda från ett visthus. Den var fylld av gamla, nedsolkade papper, som voro fullklottrade med stillar av äldre och yngre karaktär. Bonden berättade, att en hans anfader, som levde på 1700-talet, hade gjort anteckningarna, Han hette Jürgen och hade varit "föreläsare". Nu var det tydligt, att en person ej gjort alla anteckningarna, men att en Jürgen, som enligt en notis var född 1711, hade skrivit det mesta och intressantaste, var tämligen klart. Denne Jürgen befanns vara en ganska märklig man. Dels var det i sig självt anmärkningsvärt, att en rågö-bonde på 1700-talet kunde skriva, dels visade det

sig, att Jürgen var en efter förhållandena mycket kun-
 nigt man. Hela sidor äro fyllda med glosor. Oftast är
 det först svenska, och efter komma samma ord på
 tyska och latin, plötsligt avbrutna med en skrivöv-
 ning, eller böner — han var ju föreläsare i kapellet —
 eller han gör anteckningar över väder och vind, han
 talar om böndernas rättigheter och skyldigheter på
 papperet och i verkligheten. Överhuvud får man det
 intrycket, att han i flera avseenden stod betydligt över
 det övriga rågöfolket såväl i begåvning som i företag-
 samhet. Och det var tydligen ej en slump, att han
 skulle bli den förste bonden, som byggde väderkvarn
 på öarna. (— — —) Många av Jürgens anteckningar
 lida av ett fel: de äro "ryckiga". I vissa fall har han

sannolikt gjort dem för att ha ett stöd för minnet, och i dessa fall äro de utförligare och noggranna. I andra fall har han tydligen skrivit mera för nöjet att få skriva och öva sig i den konsten. Plötsligt kan nämligen en anteckning om händelser, som timat på öarna, avbrytas med en avskrift av en visa el. dyl., en samling svensk-tysk-latinska glosor o. s. v. Men kvar står intrycket av en på sitt sätt märklig person, ty enbart detta att i en rökig, skorstenslös, "golvlös" stuga sitta och lära sig latin och tyska och planera kvarnbyggen m. m. är imponerande nog. Flera av Jürgens efterkommande i gården hade tydligen fått en del av hans begåvning och intressen i arv. Jürgens papper ha nämligen fått "tillägg" av andra, senare skribenter."

Det är en aktningvärd och specifik samling urkunder det här är fråga om. Genomarbetade och behandlade ur olika synpunkter skulle de kunna lämna en mångfald upplysningar av betydande intresse.

Som Per Söderbäck påpekar är dateringen av papperen och bestämningen av skrivaren många gånger vanskliga. Stor sannolikhet råder i fråga om Jürgen själv: född 1711 och död ev. 15 december 1782. Om de övriga skrivarna vet vi just nu ingenting annat än att de enligt den muntliga traditionen är efterkommande till Jürgen. Årtalsangivelser förekommer rikligt i anteckningarna, och därigenom får vi veta, att de förts långt in på 1800-talet.

Papperen är av mycket skiftande karaktär. Först bör man kanske avskilja avskrifter av ett par privilegiebrev, det ena utfärdat av Karl XI år 1684 och det andra av Karl XII år 1701 (se omslaget, s. 1). Särskilt i fråga om Karl XI:s brev ställer man sig tveksam, om det är Jürgen som gjort avskriften; handstilen är nämligen i detta fall omisskännligt yrkesskrivarens. — Glimtar från det dagliga livet och från böndernas kamp mot godsherrarna och deras lagstridiga krav lämnas i flera notiser. Det kan vara anteckningar om köp av utsäde, om dagsverken, om penningutskylder, om dödsdagar. En grupp för sig utgör de handlingar som rör kyrkan och kyrkliga förrättningar: andliga sånger, formulär för nöddop o. d. Dessutom finns bland papper av både äldre och yngre datum världsliga visor, bl. a. av folkvisekaraktär.

Här ett par exempel på vad man kan finna i dessa anteckningar:

Den 2 aprjl stampa wj en Lördag Den 6 fick Jag en Tunna Roog utt magasin

An 1854 Denn sommar hwar engels och Swens flottan hella sommaren här I siön det hwar Inget strjd på vår sida men på finnska sjda strjde demm ol laand tog de Jnn

1855 Den 19 aprjl smalt Isen melan fast Lande Den 21 Blef Isen slut emelan Roogöarna Den 23 smalt snön J vår gård 25 war wj först tjll notj (?)

27 begina wj ärrj Den 10 maij Begina Jag så kornet Den 14 fick wj rjng 22 fisk på mann

15 november blef Isen melan lilla holmen

Den 16 och 17 fjk fålket mjket ljntt fisk.

Denna dagbok har förts på baksidan av en estnisk-språkig kallelse till Lutters Mats, Bentas Johhan, Oust Johan och "dem som dessutom ville gå med" att tillsammans med Jürri Bethmann bege sig till godset Nurme för att fullgöra vissa uppgifter, daterad den 4 december 1853. Det är tydligen hos Oust Johan, som

skrivelsen till slut hamnat och som året därpå har börjat göra anteckningar på baksidan. Stilen är en ovan skrivares och språket har starka inslag av rågösvenska: ut magasin 'ur magasinet', engelsk och svensk flottan 'engelska och svenska flottan', dett hwar Inget strjd 'det var "inget strida"', ingen strid', rjng 22 fisk, anspelar på ett speciellt sätt att fånga fisk; även mer allmänna estlandssvenska drag kan noteras, t. ex. 22 fisk på mann.

Odaterad, men av äldre datum, skriven med "tysk" kursivstil av en van hand — troligen Jürgen själv — är följande lilla dikt på ett löst blad.

Jagh en Främbling bland alla,
haar wandrat så Månge will Stijgh,
migh möter så mången falsktunga,
som giärna will förförä migh.

Migh mötter så mång falsk tung,
som giärna will göra migh qwaal.
Jagh beder min Jesum för alla,
han hielper migh från förtaal.

O att iagh kunde besinna,
huru många owänner iagh har,
mitt ärliga Namn dee förkränckia,
föruthan allan orsaak.

På baksidan av bladet finns anteckning om vissa utskylder, daterad 23 januari 1781.

En annan typ av anteckningar är glosböcker med främmande ord (latinska i tysk lånordsgestalt) med översättning till tyska, t. ex. *continuiren* 'fortfahren'.

Ytterligare finns avskrifter av resebeskrivningar, t. ex. Oloff Willmans Reesa till Ostindien.

Detta var bara några exempel på vad denna omfattande samling innehåller. Det ger sig självt att det här finns många uppgifter av skiftande art och stort intresse. För bestämningen av skrivarnas härkomst är "språkfelen" av vikt. Det är lätt att konstatera estlandssvenska inslag överallt. Påfallande är delabialiseringen *i* för *y*, även i sådant som kan tyckas vara avskrifter. Särskilt märker man här det stora antalet sånger, som fyller flera häften och som knappast kan vara enbart minnesgods.

De dialektala inslagen i riksspråket har sitt givna intresse. Härtill kommer alla de faktiska uppgifter, som anteckningarna lämnar: notiser om det dagliga livet, mest på Stora Rågö, om utskylder och pålagor, om inbyggare, om födelse och död.

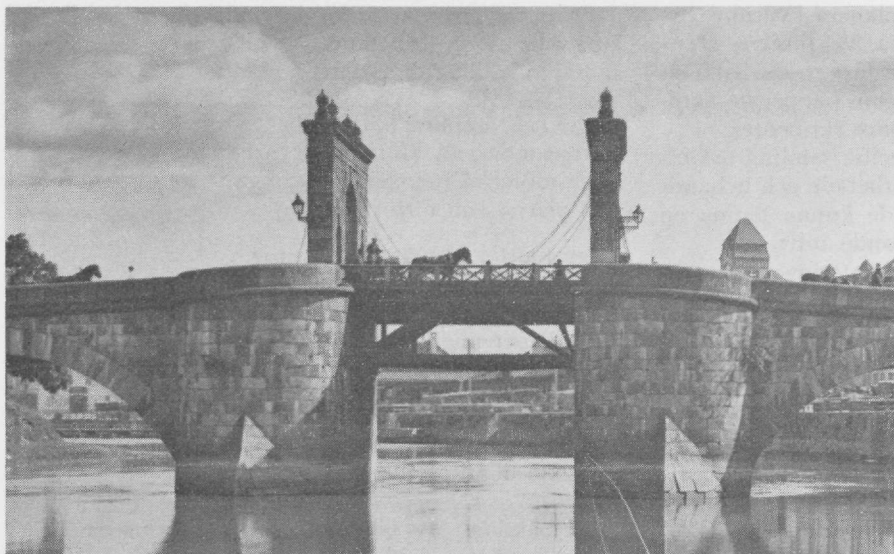
Det mest givande är kanske ändå vis- och sångböckerna. Vad var det man sjöng på Rågöarna på 1700- och 1800-talet? Varifrån kom sångerna och visorna? Finns här en gammal sångskatt bevarad? Detta återstår allt ännu att forska i, och det är inte utslutet, att dessa visböcker kan lämna upplysningar av vida allmännare litteraturhistoriskt intresse än det som rör enbart rågöbornas sångskatt för ett par sekler sedan.

De upplysningar, som här kunnat lämnas om "Jürgens papper", är ytterst summariska och grundade på ett ganska flyktigt bläddrande i gulnade, ibland t. o. m. svarta, ibland sönderrivna, ofta nötta papper. Ett är emellertid uppenbart: den samling som tack vare Per Söderbäck tillförts SOV:s arkiverade material kommer att ge den intresserade forskaren åtskilligt, som kan vara värt att ägna tid och möda.

VIKTOR AMAN

EN OVÄSENTLIG BERÄTTELSE

huvudsakligen om råttor, kålrötter och ruiner

Kivisild, Stenbron, var ett av de mest karakteristiska inslagen i Dorpats stadsbild.

Foto A. Parikas.

Det var så, att tyskarna just höll på att nyordna Europa, och jag hade litet svårt att anpassa mig till det nya. Mycket hade ju hänt allaredan och mycket höll på att hända, men eftersom allt inte kunde ske på en gång, så måste somliga händelser stå i kö och vänta på sin tur. Nu var det så, att just de händelser som jag hoppades på, hade hamnat långt bort i kön och inte kunde inträffa på länge än. Det blev således en mellantid, då man just inte hade annat att göra än att existera och hoppas.

Då kom jag på tanken att bli en lärd man. Jag beslöt att bli akademiker, för det är fint att vara akademiker — särskilt om man egentligen är en bondpojke.

Till Dorpat for jag alltså, och det gick bra; efter 13—14 timmar i godsvagn och en övernattnings i Reval var jag framme i lärdomsstaden.

Där låg den.

Man brukar ju säga om en stad, att den ligger där den står; men av staden Dorpat 1942 låg stora delar verkligen alldeles liggande. Man kunde se, var kvarteren hade stått och var gatorna hade gått, men — som sagt — stora områden var bara tegel- och grusfält. Andra delar av staden åter var alldeles oskadda, och där bodde människorna tätt och trångt.

Nu skulle universitetet öppnas på nytt. För nykomlingar utan politiska meriter gällde det att dels komma igenom inträdesprövningarna till de oprioriterade platserna och dels att komma under tak någonstans. Bägge sakerna lyckades för mig nästan över förväntan. Jag fick ett alldeles eget rum i ett stort hus på Vabriku tånäv 4 nära stationen. En hel våning med en räcka av små rum var reserverad för studerande.

Att bedriva metodiska studier var litet värre. Böcker

var det svårt att få tag på, och skrivmaterial var hårt ransonerat. Vad man kunde göra, var att gå på de föreläsningar, som hölls i olika ämnen. Där var lokalerna upplysta och hemtrevliga; ibland var de kanske inte eldade, men om man satt med ytterkläderna på och då och då gnuggade händerna, så trivdes man gott.

Sålunda kom det sig, att man läste ämnen som man egentligen inte hade ämnat att läsa, tyska t. ex. Vi var flera stycken, som inte var så alldeles mogna för ämnet. "Die Kälte hat unsere Kartoffeln genommen", förklarade en est en kall morgon — men de andra skrattade åt honom. En annan gång var det jag som yttrade mig med stor effekt. Den kvinnliga tyska lektorn ville helt oförhappandes, att jag skulle säga grundformerna på verbet "dürfen". Ordet lät som ett s.k. starkt verb, och med mitt vanliga sinne för språkliga konstruktioner föreslog jag

"dürfen — darf — gedorfen".

Det måtte ha varit ett ofantligt starkt verb, för tan- ten gav till ett skri och kunde på en stund inte tala tyska hon heller.

Flera veckor gick, utan att jag blev en lärd man, men de äldre tröstade mig med att detta var en vanlig företeelse. I början skulle man inte hinna med så mycket; man skulle mest bara orientera sig, och om man under första terminen lärde sig att på egen hand hitta till männens toalett — gömd som den var bakom trappor och irrgångar — så kunde man vara fullt nöjd med framstegen i sina studier.

Orientering var överhuvudtaget en vanlig övning. Stan var ju mörklagd. Mörka, plaskande höstkvällar trevade man sig t.ex. uppför och nedför Domberget på väg hem, och hemma måste man också treva sig

fram, för huset inomhus var ofta mörklagt s.a.s. på privat initiativ. Det var nämligen så, att vårt stora hus inte eldades denna höst — värmeledningen hade visst frusit sönder föregående vinter — och därför hade några ynglingar satt på elektriska kokplattor med påföljd att vi blev alldeles utan ström. Sedan hade de visserligen reparerat de sönderbrända säkringarna med stadigare trådstumpar, men elverkets folk svor över detta, och ström hade vi bara tidvis.

Äta måste man.

Efter vad jag minns, så bakades detta år ovanligt välsmakande limpor. Jag hörde aldrig någon klaga över brödets kvalitet, och många skulle nog ha köpt två limpor i veckan, om de bara hade fått det. Själv njöt jag av limpa som aldrig förr. Jag blev tvungen att genast dela den i sju delar, för att inte äta upp alltsammans i början av veckan och sedan vara utan. Utöver limpa minns jag att vi ett par gånger fick köpa några salta strömmingar, och även något slags sylt eller marmelad bjöds oss ett par gånger — men då måste man själv ha något att ta klicken i.

Detta var tilldelningen av ransonerade matvaror. Av andra varor lyckades jag en gång köpa mig till två teskedar av aluminium, och uppmuntrad av framgången hängav jag mig åt den överdådiga tanken att hamstra en extra glödlampa att ha i reserv — men detta gick inte.

Annars hade detta år varit ett gott år i flera avseenden. Årsväxten hade varit god på åker och fält. Redan på sommaren hade smultronen kommit i masor som aldrig förr, liksom för att förebåda de viktigare grödorna; själva är smultronen ju avsedda mera till ögonfröjd och gomglädje än till magnytta. Sedan kom svamparna i stor myckenhet.

De redliga bönderna i min hemtrakt hade aldrig satt större värde på svamp. Den var bara skapad till läckergods åt kor och herrskapsfolk; en hederlig bonde skulle inte ta sånt i sin mun. Men denna sommar hade Vår herre låtit så många slags svamp växa fram, att jag blev alldeles betagen. Hur hade han kunnat hitta på så många olika sorter, och var hade han förvarat dem under alla de år, då de inte hade syntts till? — Nu på hösten i Dorpat fick studenterna äta ett mål lagad mat om dagen, och det lagade var varm soppa på svamp eller kål. Så mycket svamp har jag aldrig ätit som detta år.

Den tredje av årets ätliga myckenheter var kål och kålrötter. Först på hösten fanns de i sådan mängd, att man kunde få köpa dem fritt ett eller ett par huvuden åt gången. Det var vad jag gjorde. Jag gick från det ena stället till det andra och köpte upp kålhuvuden och kålrötter och bar hem dem. Under den breda sängen hade jag ett stort utrymme, och även temperaturen i rummet var väl avpassad för rotfrukter — ett par grader över noll. — På en hylla i klädskaåpet hade jag dessutom en bit rökt skinka, som doftade gott. På mig skulle gå ingen nöd.

Kål och kålrötter var alltså min huvudsakliga föda, och alla som en längre tid levat av sådant ätande, vet att det är ett gagnande gnagande. Jag kunde när som helst ta av vitaminstapeln under sängen och stilla hungern, och jag mädde alldeles utmärkt hela tiden.

Till natten klädde jag ordentligt på mig med flera skjortor och långa kalsonger, och överrocken lade jag överst ovanpå mig. Så låg jag vinterbonat och mysigt

i sängen, och det blev flera som lockades att dela värmen med mig. En natt kände jag, att det var något som kröp på kroppen på mig. Lampan gick att tända den gången, och jag fann en stor, flegmatisk lus med en mörk fläck på ryggen. Klädlus, gissade jag. Den hade inte gjort mig något ont — kanske smakat lite grand — men med nucköbons nedärvda fasa för klädlöss drap jag den ögonblickligen och sökte igenom madrassen. Ingenting mera! — Några nätter senare upprepades saken: en ensam lus kom tyst gående, liksom spanade och sökande. Det är svårt att se skillnaden mellan han- och honlus, men detta måste ha varit änkan efter den första lusen, för det kom ingen mer sedan. Förmodligen var det ett gammalt äkta par, som hade tänkt överleva kriget i min flottiga madrass.

Rotfrukterna under sängen utgjorde min trygghet i tillvaron. En natt vaknade jag av att någon rullade med mina kålrötter över golvet. Dörren var låst. Lampan gick inte att tända just den gången. Jag fann en kålrot borta vid det kalla värmeelementet under fönstret. Jag lade den tillbaka under sängen och lade mig igen. — Snart började kålrötterna rulla i mörkret på nytt.

Jag gissade förstås sammanhanget, och på morgonen kom förklaringen. Bakom elementet hade råttor grävt ett hål i väggen (som visst var av stampad lera). De hade valt ut en av mina kålrötter och försökt rulla i väg den. Men kålroten var för stor och fastnade under elementet; därav oväsendet.

De närmaste nätterna blev livliga. Råttorna sprang omkring i rummet, välte bläckhornet på bordet och gnagde på skåpet, där skinkan låg. De nätter då jag inte kunde tända, brydde de sig mycket litet om mig. På dagen försökte jag täppa till hålet med stenar och grus från ruinerna, men det var svårt att komma åt hålet bakom elementet, och om jag också lyckades stänga infarten, så höll de energiska djuren nästa mörknatt på att bända sten och krasa lervägg, tills de var inne igen.

Jag hade sett storråttor förr. På 30-talet hade en invasion av råttor kommit till vår by på Nuckö, och de hade ställt till en del ohägn. De hade varit förslagna och fräcka, men de hade åtminstone gått ur vägen för en självägande bonde. De här krigstidsråttorna däremot var respektlösa som en grundskoleklass på högstadiet. Dessutom tycktes de sedan bolsjeviktiden alltjämt vara så indoktrinerade, att de fullkomligt struntade i min privata äganderätt: de gnagde och rullade med kålrötterna, gnagde flisor ur skåpet där veckolimpan och skinkan låg, och en natt höll en råtta till på sänggaveln just ovanför mitt huvud. — I min hemby hade en råtta bitit en sovande man i näsan . . .

Det fanns en gammal kvinna, som var föreståndarinna för denna våning. Jag hade sett henne med en liten katt. Ibland strök katten omkring i korridoren, mager och ynkelig. — Jag lämnade en kväll dörren till mitt rum på glänt och la mig. Allt var fullkomligt tyst; inga kålrötter hördes och inga kratsande råttfötter.

Plötsligt exploderade ett oväsen i mörkret, så att jag nästan lyftes ur sängen. Sedan blev det tyst igen, bara att något hördes försvinna ut genom dörren. — Jag förstod. En svulten katt, om än aldrig så liten — det gäller livet.

Det kom aldrig någon råtta upp till mig mera.

ELMAR VRAGER

FRÅN RISTI TILL RISTNA

"Så långt ögat nådde utbreddes sig den blå vattenvidden med silhuetter av ångbåtar och rökslingor i fjärran." Utsikt från Ristna fyr över Neitsi säar (Jungfruudden) och havet.

Reigi (Röicks) socken omfattar kommunen Körgesaare (Hohenholm). Dess yttinnehåll är 320 km² och invånarantalet var 1934 3548. Socknen innefattar nordvästra delen av Dagö och har en lång kustlinje beroende på halvöarna Tahkuna och Köpu. Tahkuna är en flack, skogbevuxen platå, begränsad av en tydligt framträdande stalp. Platån höjer sig på de högsta punkterna 17—18 m över havsytan. En fortsättning på Köpuhalvöns havsrygg utgör en kedja av lägre höjdsträckningar in mot öns mitt. Strandpartiet mellan Tahkuna och Köpu uppvisar många vikar, höjer sig endast obetydligt över havet och vilar på ler- eller kalkstensgrund. Det är socknens förnämsta åkerbruksområde.

En äldre form av Reigi, Röicks är det svenska Röckeby. Intill 1781 var Röicks en rent svensk bygd. Invånarnas namn på hembyn var Räike, varav det estniska namnet Reigi är bildat. De svenskar som

blev kvar efter 1781 på Röicks kyrkogods utgjorde en bysamfällighet belägen mellan kyrkan och godset och kallades Reigi Rootsiküla (Röicks Svenskby).

Vid socknens östgräns ligger byn Risti, som består av två gårdar. Åt Kärdla-hållet finns en sandbacke med ett större och ett antal mindre kringstående kors av ganska primitiv tillverkning, med korsarmen fäst med ett snöre eller instucken i en skåra som karvats ut med kniv, något som visar att tillverkningen av dessa kors har varit ett på platsen uppkommande behov hos tillverkaren och att han betjänat sig av tillfälligt material.

Det finns en folksägen, att på den tiden då endast en smal stig ledde från Heltermaa till Körgesaare, så hade på detta ställe två brudföljen mötts, och in tetdera ville gå ur vägen för det andra. Det hade blivit en blodig kamp. Den ena brudgummen och den andra bruden dödades. Den kvarvarande brudgummen och bruden från det andra följet hade då genast beslutat att fortsätta sin levnadsvandring tillsammans, och man hade farit till Röicks kyrka, där det nya brudparet sammanvigdes. Den döde brudgummen hade blivit begravd i Risti och på hans grav hade man rest ett högre kors, kring vilket alltsedan envar som för första gången går där förbi sätter ned ett litet kors till minne av den tragiska händelsen. Orten har sitt namn Risti (Kors) av detta.

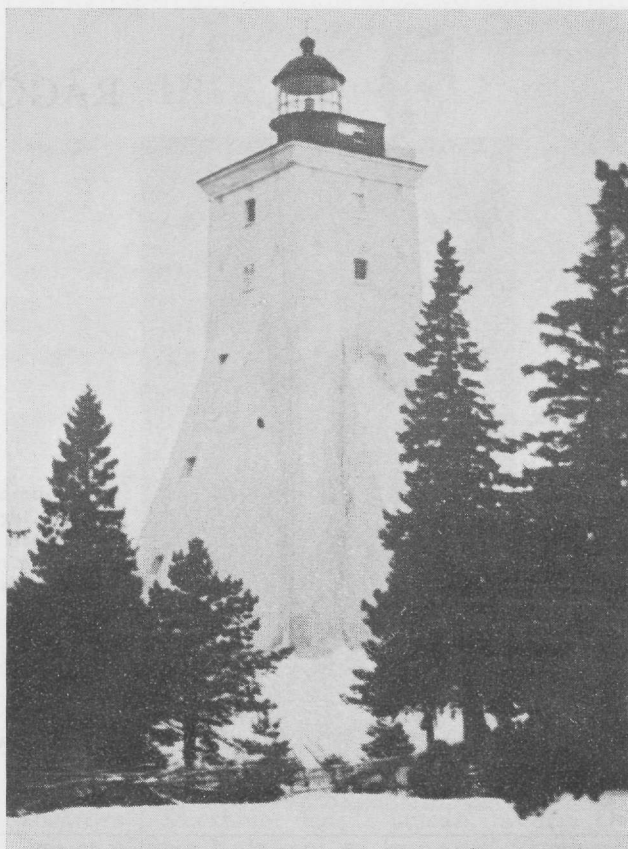
Ytterligare berättas det, att långt innan detta hände, så hade från Heltermaa en sugga med tolv grisar sprungit till Ristna och därifrån tillbaka hem efterlämnande en slingrig stig, på vilken människorna sedan hade börjat gå och sedermera t.o.m. åka efter häst.

En folklig berättelse i analogi med den om kullen i Risti finns om Pörsanömme (Grismalmen). En gång hade en kvinna från Koidmaa varit i Tahkuna för att hämta grisar. Hon hade köpt två stycken. På vägen

Veckorna gick. Tiden var fylld av omväxling, blandning av spänning, omsorger och idyll. Fronten var numera långt borta. Bara en gång kretsade bombplan omkring i mörkret över staden och släppte några bomber. Men eftersom man inte hade några skyddsrum att rusa till och inget luftvärn att skjuta med, så förblev man lugn. På morgonen låg ett hus vräkt ut över gatan. I ett annat hade en bomb gått genom taket och alla våningarna utan att explodera och lade sig till slut som en fredlig blindgångare i källaren. Huset hade innehållit värdefulla samlingar och ett apotek, men även en blindgångare kan tydligen se sig för, om den råkar hamna bland apoteksprylar o.d.

Nej, den hösten hände inte så mycket. Långt borta vid Stalingrad stod stora händelser och väntade på sin tur, men om dem skulle vi få höra något senare. Man kunde ta godståget hem till jul.

"På kvällen var vi i Köpu fyr torn. Vi kom upp dit via en stadig stentrappa, som slingrade sig genom halvdunkel påminnande om ett fängelsetorn." — Köpu fyr torn i dag. Prismorna har avlägsnats från ljusaggregatet.

hade suggan sprungit efter henne för att få tillbaka grisarna. Kvinnan hade lämnat tillbaka den ena, men suggan nöjde sig inte därmed, och kvinnan måste återlämna även den andra grisen. Suggan höll sig i alla fall hela tiden i hälarerna på kvinnan som tagit hennes grisar och slet henne slutligen i stycken. Den plats, där suggan slet sönder kvinnan, kallas nu Grismalmen, och envar, som går där förbi, kastar till minne av händelsen en kvist eller ett grässtrå på platsen.

När vi passerat byn Kidaste (Kitas) med tegelbruket kommer vi till Postirand (Poststranden). Fordom lär här på det öppna fältet i korsningen av vägen till Tahkuna ha legat krogen Posti, där de vägfarande hade rastat sina hästar. Även vid Röicks kyrka låg senare en krog och i omgivningen där fanns Busky port.

Socknen Röicks befolkning bestod av ester och svenskar. Bland svenska namn återfanns där Beckman, Börjer, Quarnström m.fl. De sista svensktalande inbyggarna i socknen var Johan Espenbaum, född 1849, och Johan Beckman, född 1866.

Liksom Pühalep så saknar också Kõrgesaare socken ett fast centrum. Kommunalstugan ligger visserligen vid landsvägen mellan Heltermaa och Köpu men inne i skogen. I närheten därav var under en längre tid Friedrich Espenbergs lanthandel verksam, efter den förste ägarens död driven av sonen Alfons Espenberg. I folkets mun hette denna lanthandel "Silma pood". Mitt emot kommunalstugan låg Ekonomiföreningen (Majandusühisus). Ett par kilometer härifrån åt Kärldla till ligger Röicks kyrka, vidare mejeriet och skolhuset. Ungefär lika långt bort vid landsvägen till Käina ligger Lauka skola. Kommunal-

sekreterare i Kõrgesaare var under Estlands självständighetstid Rimmelkoo, efter honom Oskar Tikerpuu och slutligen A. Roonurm. I kommunalstugan inrymdes även Kõrgesaare postkontor och telefoncentral. Dessutom fanns postkontor i Malvaste (Malmas), Puski (Buskby) och vid Köpu fyr (Tornimäe). I Köpu fyr fanns även gränsbevakningsstation. En poliskonstapel fanns i Kõrgesaare, en i Luidja. Bland distriktsläkarna i Kõrgesaare kan nämnas fältskären Sergejev, dr Espenberg, dr Christiansen och dr J. Köiv.

Byn Luidja, som ligger sju km från Kõrgesaare åt Köpu till, höll på att växa ut till en köping. Byn ligger söder om landsvägen, i norr utbreder sig en vacker sandstrand. Landsvägen mot Kõrgesaare kantas åt strandhållet av gles alskog. Sällan inträffade det, att det under självständighetstiden i Luidja vik inte låg något segelfartyg, ty Luidja vik var en av Dagös viktigaste lastningshamnar. I Luidja låg Villem Espenbergs diversehandel och sågverk, Robert Mänds bageri och Jakob Münters vin- och ölhandel. Fordom fanns här också Luidja krog med krögaren Lööper. Enligt vad Karl Mart minns fanns det när han var i 10—11-årsåldern, dvs. på 1890-talet, på Hohenholms (Kõrgesaare) gods ett bränneri, vars produktionspecialist var bryggmästaren Peet Rool. Sedan kom det statliga brännvinet.

Villem Espenbergs son Richard, som 1941 deporterades till Sovjetunionen och dog där, började utforma Luidja till centralort i Kõrgesaare kommun och till en badort. Under självständighetstiden började badgäster anlända hit. Luidja var också en omtyckt uppehållsort för universitetslärare från Dorpat på deras forskningsfärder i de västra delarna av Dagö.

RÅGÖDRÄKT

Under sin vistelse i och sina resor till Estlands svenskbygder har Per Söderbäck tagit en stor mängd fotografier, som belyser bygderna ur olika synpunkter. SOV har genom tillmötesgående från Per Söderbäck fått mot-taga dessa rika samlingar att införlivas med SOV:s arkiv. Bland det foto-grafimaterial som i år överlämnats finns vidstående bild av en rågödräkt.

Nordiska Museet

Våren 1933 for en busslast sjungande ungdomar från Kärddla folk- och fortsättningsskola till hemöns västliga och samtidigt högsta område — halvön Köpu. Efter att ha lämnat bakom oss Köpu kullar, byn och fyrtornet for vi på halvöns nordliga väg nästan ända fram till byn Hirmuste, där vi måste stiga ur och fortsätta färden till fots. Omkring oss stod skogen, vi vandrade på en sandig, ljungkantad stig, ledda av vägvisare av omålade bräder, först hela tiden "Puumetsa, Ristna", sedan bara "Ristna". Slutligen öppnade sig under våra trötta fötter en sandslätt med ett smalt rött fyrtorn. Ristna fyr ligger mitt ibland sanddyner. Upp till fyrens topp ledde en trång slingrig järntrappa. Så långt ögat nådde utbredde sig den blå vattenvidden med silhuetter av ångbåtar och rökslingor i fjärran. Där blinkade ur skymningen ut i mörkret den nya fyrens ljusöga mot ångare och seglare, som kom in i eller lämnade estniskt vatten.

Från Ristna begav vi oss längs Kalanastranden tillbaka till vårt fordon. Stranden, som vi nu hade till höger om oss, var sandig och flack. Intill stranden låg just då gränsbevakningens vaktfartyg "Köu". På den flacka stranden fanns en ensam halmtäckt koja. När vi närmade oss den, upptäckte vi högst uppe på takkrönet ett litet kors, och genom det lilla fönstret i bjälkväggen kunde vi se inredningen i ett litet strandkapell. Det var Kalana ödekapell som vi hade kommit till. I kapellet fanns fiskarnas lyckobringande amulett, "silverfisken". När detta område 1939 blev ryskt basområde, överfördes alla värdefulla antikviteter härifrån till Estlands Nationalmuseum. Detta verkställdes av H. Hagar och skalden August Sang, vilka förutom vassbuken av tunt bleck i omgivande gårdar fann bön- och psalmböcker tillhörande kapellet. Fisken, som hade ett öga av rött glas, fanns i kapellet över

fönstret. Under fönstret stod ett bord med böcker. Det fyllde altarets uppgift.

Vi satt åter i bussen och tog vägen tillbaka till Köpu längs södra stranden. I byn Kalaste blev det oförmodat stopp. Resans fortsättning hindrades av en stolpe mitt på vägen, tydligen en kvarleva från en gammal port. Stolpen avlägsnades av föraren och den medföljande skolläraren. Att en buss med dessa dimensioner för första gången befor denna väg intygades också av de nyfikna blickarna från byns kvinnor, som samlats vid vägen för att följa händelseutvecklingen. Från varje plats stannade något i minnet, och för min inre syn står ännu en lång visthuslänga på en bondgård i Kalaste och bakom den det blånande lugna värliga havet.

På kvällen var vi i Köpu fyrtorn. Vi kom upp dit via en stadig stentrappa, som slingrade sig genom halvdunkel påminnande om ett fängelsetorn. Högst upp fanns emellertid en öppen yta. Där vred sig fyrens strålkastare i sitt glashölje, en apparatur som föreföll oss helt vanlig. Bilden hade hösten innan varit mycket mer njutbar, då den breda ljuskäglan gled som en långt utsträckt smekande hand över Lehtna halvö och vi därav slöt oss till Köpu fyrtorns riktning. När vi nu tittade ned härifrån låg inför våra ögon ett bågigt skogsbälte — Tiharu strand. Någonstans på andra sidan blinkade bakom träden Ristnas lilla öga och nedanför fyrtornet skyntade liksom barhuvade Köpus sandiga backkrön. Och bakom backarna vilade i skogens famn byn Heistesoo.

(Övers. av E. Lagman)

Ovanstående är ett kap. av manuskriptet till en estniskspråkig bok på 300 sidor om Dagö, "Hiiumaa ja hiidlased" (Dagö och dagöborna), till vilken förf. söker förläggare.

Heinrich Lindström

IN MEMORIAM

En dödsnotis i Norrtelje Tidningen: "Fiskaren Heinrich Ferdinand Lindström, Väddöbacka, Väddö, har avlidit i en ålder av närmare 63 år. Han var född i Estland och kom 1944 tillsammans med sin maka från Vippal i Estland till Väddö. Närmast sörjande är maken Gerda, född Fagerström." Och så: en dödsannons med kors och namn och data: Heinrich Ferdinand Lindström * 25/1 1907 i Estland. † 7/1 1970 i Väddöbacka. Bröder, släkt och många vänner i djupaste sorg och saknad. *Gerda*.

Heinrich Lindström är en av de många, som kom över till Sverige ifrån sin hembygd i Estland, och han är en av de många, som fått lämna det jordiska. Just så: *ifrån sin hembygd i Estland*. Ty jag ville ändå säga dig något vackert då med min lilla, trista blomstergård vid din bår: Heinrich! Härmed en sista hälsning och ett tack för de gemensamma åren ifrån vår ungdomstid i Vippal och Uglass i Estland. Jag saknar dig. Jag har ofta tänkt på dig. Vila i frid! Din lärare ifrån dina unga år i Vippal. — Och nu, när jag skriver denna minnesruna över dig, är allting så stort för mig ifrån den tid, när vi började i Vippal. Ty det var ändå då, och där, vi började. Jag minns, hur du själv i skolan i Uglass snickrade ihop ett ordentligt "skolbord" för dig själv och någon av dina skolkamrater. Nu fylls mitt hjärta av stor värme, och jag skulle vilja tacka dig.

Alexander Samberg

FÖRHANDSMEDDELANDE

*Estlandssvensk
hembygdssdag*

— med Birkas folkhögskola
som ledande motiv —

hålles i år den 16 augusti med början kl
11 på samma plats som förra året, dvs

Björknäspaviljongen, Herrgården
Värmdö utanför Stockholm

Minnesord över

DICKEN AXELL

Dicken Axell, Birkas folkhögskolas första hushållslärlarinna och husmor avled nyårsaftonen 1969 efter mångårig svår sjukdom. Hon jordfästes på Norra kyrkogården i Stockholm den 22 januari. Svenska Odlingens Vänner hade sänt en krans och föreningens varma tack för hennes pionjärgärning framfördes av Kaleb Andersson.

I höst blir det femtio år sedan jag gick till rektorn för Fackskolan i Uppsala för att få en hushållslärlarinna till den folkhögskola i Estland som skulle startas för estlandssvensk ungdom. Utan betänkande nämnde rektor Norrby Dickens Axells namn och adress. Jag träffade henne. Utan att fråga efter lön bad hon dock om en dags betänketid. Dagen därpå var hon redo att ta sig an uppgiften.

På den tomma gamla herrgården Birkas på Nuckö fick hon uppgifter övernog.

Över fyrtio elever — kvinnor och män i åldern mellan 18 och 30 år — hade anmält sig vilja komma, skulle bo och äta på skolan, skulle lära sig teoretiskt och praktiskt allt som hörde till skötseln av ett hem och en gård.

Dicken Axell var beundransvärd. Hon skapade en miljö att trivas i, hemstämning i de torftigt möblerade rummen. Hon tog hand om de soltorkade strömmingarna och de salta köttstyckena, mjölpåsarna och potatisen som eleverna kom med. Hon lagade smakliga och väl serverade måltider åt det stora hushållet på bortåt femtio personer som satt på bräderna utmed borden som så småningom kom till vår matsal. Hon utarbetade en arbetsordning och ett schema som fått gälla som mönster för samtliga hennes efterföljerskor.

Under de tre somrar hon var på Birkas ledde hon extra kurser dels på skolan och dels uppe i Rikull för intresserade kvinnor, yngre och äldre, där hon lärde dem att på mer varierande sätt anrätta de trädgårdsprodukter och andra matvaror som fanns.

Åtskilliga år efter vårt samarbete på Birkas fick jag veta att hon före sina läroår på Fackskolan osjäl-

Familjenytt

Döda

Vår kära

Maria Appelblom

född 12/9 1880
död 31/12 1969

I tacksamt minne bevarad.

SYSKONBARNEN
med familjer

Så tag nu mina händer
och led Du mig
att saligt hem jag länder
o Gud till Dig.

Vår kära

Maria Hedenström

född 2/2 1879

har i dag lugnt och
stilla insomnat.
Djupt sörjd och saknad
av släkt och vänner.

Björkvik 13/12 1969

Ett strävsamt liv har
slocknat ut,
en flitig hand har
domnat.

Min älskade Make
vår käre Son
och Broder

Arvid Hamberg

född 19/6 1927
död 7/1 1970

Innerligt sörjd och saknad
men i tacksamt minne bevarad
av oss, släkt och vänner.

Kärtrorp 8 jan. 1970

BARBRO
Mamma
Bröder med familjer

Nu slut är smärtan,
Du funnit frid.
Men lämnat hjärtan
som saknar Dig.

Änkefru Anna Alström, född Rank den 9 aug. 1881, Ormsö, avled den 17 januari 1970 på Gotland.

Änkefru Maria Bertholm, född Rosenborg den 19 okt. 1880 på Rågöarna, avled den 30 januari 1970 på Björkö—Arholma.

Alexander Nikolai Engbusk, född den 14 mars 1900 på Nuckö, avled den 15 maj 1962 i Eskilstuna.

Johan Förberg, född den 15 juli 1898 på Ormsö, avled den 7 jan. 1970 på Lidingö.

Änkefru Lena Grönlund, född den 22 maj 1885 på Nuckö, avled den 11 maj 1960 i Uppsala.

Änkefru Maria Grönstrand, född Nyholm den 22 dec. 1894 på Ormsö, avled den 2 januari 1970 i Stockholm.

Änkefru Helena Haggansson, född Isaks den 13 dec. 1885 på Runö, avled den 27 januari 1970 på Singö.

Leif Åke Ilmar Hammerman, född den 15 mars 1946 i Stockholm, avled den 14 dec. 1969 i Huddinge.

Fru Anna Koppelman, född Pappu i Oru, den 30 aug. 1910, avled den 18 juni 1965 i Borås.

Ferdinand Koppelman, föd den 20 juni 1900 på Nuckö, avled den 15 dec. 1969 i Borås.

Anton Laving, född den 24 maj 1893 på Nuckö, avled den 4 jan. 1970 i Tyresö.

Änkefru Maria Link, född Alun den 12 okt. 1899 på Nuckö, avled i Norrköping.

Fredrik Lönnlund, född den 8 okt. 1882 på Runö, avled den 17 nov. 1969 på Lidingö.

Herman Westerman, född den 17 okt. 1912 i Rickul, avled den 22 dec. 1969 i Stockholm.

Änkefru Eva Vitman, född Luks den 24 april 1882 i Rickul, avled den 22 sept. 1969 i Norrköping.

viskt ägnat sig åt oavlönat hjälparbete, bland annat hade hon en längre tid i en sjuk husmors ställe skött ett barnrikt hushåll hos en arbetare i Norrland.

Hennes glädje i arbetet, hennes förtjusande sätt att ta hand om eleverna, hennes stora kunnighet och hennes förmåga att med humor reda ut de många gånger svåra förhållandena var enastående.

Allt det som blev av det som verkade intet då hon kom till Birkas kan inte överskattas.

Kaleb Andersson

Den gode herden

En psalm av David

HERREN är min herde,
mig skall intet fattas,
han låter mig vila på gröna ängar;
han för mig till vatten där jag finner ro,
han vederkvicker min själ;
han leder mig på rätta vägar,
för sitt namns skull.

Om jag ock vandrar i dödsskuggans dal,
fruktar jag intet ont,
ty du är med mig;
din käpp och stav, de trösta mig.

Du bereder för mig ett bord
i mina ovänners åsyn;
du smörjer mitt huvud med olja
och låter min bågare flöda över.

Godhet allenast och nåd skola följa mig
i alla mina livsdagar,
och jag skall åter få bo i HERRENS hus,
evinnerligen.

Ps. 23

Min älskade Maka
vår kära Mor och
Mormor

Maria Sjöman

— född Jernström —

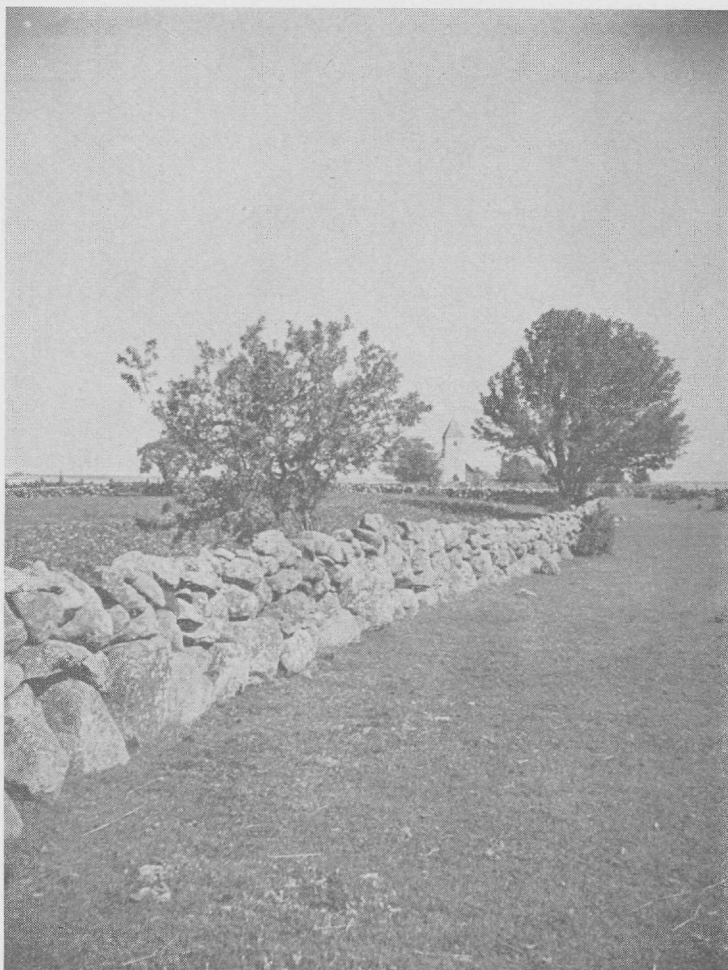
f. 14/2 1892 Ormsö
d. 9/12 1969 Stockholm

Sörjd och saknad men i tacksamt
minne bevarad av oss, samt
övrig släkt och vänner

JOHAN
Katarina och Gunnar
Barnbarnen

Nu som Jesus Dig har kallat
ingen plåga mer finns kvar,
blott de kära goda minnen
Du till oss har lämnat kvar

Vila i frid

Vägen till den sista vilan.

Foto: Per Söderbäck.

Vår kära Mor
och Farmor

Julia Österman

född 21 oktober 1891

har lugnt och stilla insomnat.
Djupt sörjd och saknad av oss,
syskon, övrig släkt och vänner.

Rotebro den 13 dec. 1969

BARNEN
Barnbarnen

Nu slut är smärtan,
Du funnit frid,
men lämnar hjärtan
som saknar Dig.

Vår käre far
och morfar

Johan Talberg

född 10/12 1884

har i dag stilla insomnat.
Innerligt sörjd och saknad
av oss, släkt och vänner.

Åkerliden, Kuddby,
den 28/11 1969.
Johannes och Svea
Axel och Ellen
Maria och Emil
Anita

Mor har räckt ut handen
Far har fattat den.
På den andra stranden
Mötas de igen.

Vår innerligt älskade
och bedjande Mor

Katarina Engström

— f. Enkel —

född 8 januari 1878 på Ormsö
har i dag lugnt och stilla
lämnat oss barn i stor sorg och
saknad

Bromma 13 december 1969

Maria, Anders o Johan
Övrig släkt och vänner

Till härliga höjder dit anden
mig för
Jag skådar en underbar syn.
I fjärran den härliga sången
jag hör
Men o, den är högt ovan skyn.
Där skymtar den stad som har
gator och guld,
Vars portar stå öppna för mig.

Vila i frid!

Vår käre Far, Farfar och
Morfar

Kristof Freiman

född 24/7 1891

har idag lämnat oss i djupaste
sorg och saknad men i ljust och
tacksamt minne bevarad.

Med oss deltagar sväger,
svägerska, övrig släkt och vänner.

Kräkerud den 21 december 1969

Sigrid och Helge
Fredrik och Vega
Sven och Monica
Elof och Inga-Britt
Ingrid och Bertil
Barnbarnen

Hur gott att i ålderns och
levnadens höst
Få lägga sitt huvud till vila.
Och sova den sömn, som ensam
ger tröst,
Och bort ifrån sorgerna ila.

Bemärkelsedagar

90 år

Mari Brunberg, född Sandsten den 17 april 1880, Rickul

85 år

Katarina Fällin, född Broman den 2 april 1885, Ormsö
Johannes Ferdinand Lambot, född den 12 april 1885, Reval
Karl Kärras, född den 6 maj 1885, Reval/Nuckö
Amalia Helene Kvellsten, född Tamm den 8 maj 1885, Kolga
Katarina Enkel, född Sträng den 5 juni 1885, Ormsö
Agneta Förberg, född Waksam den 27 juni 1885, Ormsö
Alexander August Schönberg, född den 30 juni 1885, Rickul

80 år

Johan Friberg, född den 10 april 1890, Ormsö
Maria Lindgren, född Grenberg den 11 april 1890, Rågöarna
Lovisa Vesterberg, född Söderlund den 7 maj 1890, Rickul
Karl Peedu, född den 9 maj 1890, Nuckö
Johan Berggren, född den 10 maj 1890, Ormsö
Mina Errita, född Tomti den 2 juni 1890, Nuckö
Maria Seeman, född Sedman den 25 juni 1890, Nuckö

75 år

Lovisa Saar, född Stubender den 7 april 1895, Nuckö
Lovisa Nilsson, född den 15 april 1895, Rickul
Maria Rönnblom, född Stenholm den 21 april 1895, Ormsö
Karl Utas, född den 4 maj 1895, Gammalsvenskby
Alide Westerblom, född Pikner den 9 maj 1895, Ormsö
Sofia Viksten, född den 13 maj 1895, Reval
Georg Stahl, född den 15 maj 1895, Rickul
Pauline Luks, född Stenberg den 23 maj 1895, Rickul
Lydia Emilia Nordgren, född Lång den 23 maj 1895, Reval
Anette Matson, född Klaamas den 4 juni 1895, Nargö
Alfred Paul Matson, född den 7 juni 1895, Reval
Pauline Hallman, född Westerman den 8 juni 1895, Rickul
Anders Notman, född den 10 juni 1895, Ormsö
Anders Bergström, född den 25 juni 1895, Ormsö
Anders Lilja, född den 25 juni 1895, Ormsö
Marta Albert, född Ambros den 27 juni 1895, Nuckö

70 år

Olga Granberg, född Seeman den 27 april 1900, Nuckö
Johannes Liiver, född den 27 april 1900, Nuckö
Hans Leopold Böttker, född den 29 april 1900, Reval
Gottfrid Grönström, född den 29 april 1900, Nuckö
Anders Förberg, född den 3 maj 1900, Ormsö
Anton Barud, född den 5 maj 1900, Nuckö
Johan Talts, född den 7 maj 1900, Reval
Maria Viskman, född Alberg den 7 maj 1900, Nuckö
Magda Malm, född Torpel den 10 maj 1900, Reval
Maria Zeisig, född den 11 maj 1900, Nuckö
Johannes Malvik, född den 18 maj 1900, Ormsö

Edla Stahl, född Österman den 27 maj 1900, Rickul
Agneta Alström, född Åkerman den 4 juni 1900, Ormsö
Augustin Milikov, född den 7 juni 1900, Reval
Lena Borrman, född den 28 juni 1900, Rickul
Marga-Rita Kaarmann, född Raukas den 28 juni 1900, Reval

60 år

Artur Kariis, född den 1 april 1910, Hapsal
Renata Poom, född Jalajas den 1 april 1910, Reval
Elfrida Johanna Rosman, född den 1 april 1910, Rågöarna
Fridolf Bedman, född den 3 april 1910, Hapsal
Alma Mensas, född Rant den 3 april 1910, Nuckö
Robert Tormet, född den 4 april 1910, Reval
Alexander Stahl, född den 8 april 1910, Rickul
Maria Thomsson, född Salin den 10 april 1910, Ormsö
Johan Berggren, född den 17 april 1910, Ormsö
Signe Viberg, född Lindström den 18 april 1910, Rickul
Elmi Hansman, född Alltsepp den 20 april 1910, Reval
Agneta Henriksson, född Norrman den 21 april 1910, Ormsö
Katarina Ahlblom, född Nordsten den 23 april 1910, Ormsö
Alexander Klanberg, född den 23 april 1910, Reval
Elin Rant, född Vestersten den 3 maj 1910, Nuckö
Axel Blomberg, född den 16 maj 1910, Rickul
Alfred Söderström, född den 22 maj 1910, Rågöarna
Oskar Söderström, född den 22 maj 1910, Rågöarna
Olga Luks, född Vesterman den 24 maj 1910, Rickul
Margarita Lindström, född den 26 maj 1910, Vippal
Lilly Maria Luther, född den 30 maj 1910, Reval
Johanna Kristina Hallman, född Kärras den 9 juni 1910, Nuckö
Alexander Åkerblad, född den 15 juni 1910, Rickul
Rosalie Olep, född den 22 juni 1910, Vippal
Meta Elfrida Anker, född Hannus den 23 juni 1910, Nuckö
Ellen Martin, född Ahluhn den 30 juni 1910, Reval

50 år

Johan Malm, född den 3 april 1920, Runö
Svea Tegelberg, född den 3 april 1920, Rickul
Sven Martin Tegelberg, född den 3 april 1920, Rickul
Johannes Fridolf Erita, född den 4 april 1920, Nuckö
Elfrida Aurelia Lebbin, född Bombas den 27 april 1920, Nuckö
Katarina Fallgren, född Westerström den 18 maj 1920, Ormsö
Åke Ilmari Koel, född den 20 maj 1920, Ösel
Meta Korton, född Eilan den 20 juni 1920, Dorpat
Katarina Seeman, född Gäddman den 20 maj 1920, Ormsö
Arvid Ferdinand Lemberg, född den 26 maj 1920, Nuckö
Hedda Lindeberg-Lindvet, född Ahman den 28 maj 1920, Dorpat
Linda Miralda Luther, född den 6 juni 1920, Nargö
Melita Vesterbom, född den 10 juni 1920, Rickul
Gertrud Olin, född Beckman, den 24 juni 1920, Ormsö
Einar Fridolf Vesterholm, född den 27 juni 1920, Rickul